

Omdat ik Joods was...

EEN LESSENSERIE OVER **JOODSE, RIJSSENSE FAMILIES** DIE TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG TE MAKEN KREGEN MET DE VERSCHRIKKELIJKE HOLOCAUST.

JODENDOM

Het jodendom is de cultuur, levenswijze en religie van Joden en behoort tot de oudste religieuze tradities. Het jodendom is gebaseerd op de Tenach, ook wel Hebreeuwse bijbel genoemd, die de basiswetten van het jodendom beschrijft. Joden wonen over de hele wereld maar vooral in Israël en de Verenigde Staten.

INHOUDS OPGAVE

OPDRACHTEN BIJ LES 1:

Het ontstaan van de tweede wereldoorlog _____ **3**

OPDRACHTEN BIJ LES 2:

Rijssense joden in de oorlog _____ **8**

OPDRACHTEN BIJ LES 3:

Een nabestaande vertelt _____ **12**

OPDRACHTEN BIJ LES 4:

Rijssense joden in de oorlog _____ **15**

ONDERZOEKSOPDRACHT _____ **17**

OPDRACHTEN BIJ LES 5:

Stadswandeling en afsluiting _____ **20**

BIJLAGE 1:

Foto's _____ **21**

BOEKENTIPS _____ **27**

COLOFON _____ **28**

OPDRACHTEN BIJ LES 1

Het ontstaan van de tweede wereldoorlog

LESDOELEN:

Aan het einde van de les kun je uitleggen **wanneer**, **waarom** en **door wie** de Tweede Wereldoorlog is begonnen.

Aan het einde van de les kun je uitleggen dat Joden onder vreselijke omstandigheden, slachtoffer zijn geworden van de Tweede Wereldoorlog, alleen omdat zij joods waren.

KERNWOORDEN:

Joden, Adolf Hitler, nazi's, NSB, concentratiekampen, verzet holocaust.

HET DAGBOEK VAN WILLEM M.

Lees het dagboek van Willem M. op deze en de volgende pagina en beantwoord daarna de 3 vragen.

1939: Hitler heeft Polen en Danzig bezet. Ons Nederlandse leger wordt gemobiliseerd, ze moeten zich klaar maken voor de oorlog. Mijn broer Jan moet ook in dienst. Hij luistert ook zo vaak als hij kan naar het nieuws op de radio. Er komen vaak onheilspellende berichten. Volwassenen doen alsof er iets heel ergs gaat gebeuren, maar het is toch ver weg? Helemaal in Duitsland?

1940: Bij de veerbrug over de Regge worden versperringen aangebracht. Betonpalen en prikkeldraad. Adjudant Wolters en een stuk of twaalf soldaten moeten er bij blijven voor bewaking. We gaan natuurlijk vaak kijken naar het aflossen van de wacht. Bij de andere bruggen over de Regge en het Twentekanaal worden ook versterkingen gebouwd. Het zal wel goed gaan want we hebben sterke soldaten.

10 MEI 1940: Vannacht hoorden we heel veel vliegtuigen over komen. De burens waren ook naar buiten gekomen. Mijn buurman vroeg: 'Wat zou er toch aan de hand zijn?' Mijn oudste broer zei toen: 'Begrijp je niet dat het oorlog is?' Ik hoorde ook vreselijke knallen en voelde een geweldige luchtdruk want de bruggen werden opgeblazen. Door die kapotte bruggen komen de Duitsers niet gemakkelijk Rijssen in. >>

>> De volgende ochtend gingen we vroeg naar het Schild. Het leek wel of iedereen vroeg op was gestaan. Om half acht zagen we Duitse soldaten door de straat komen. Ze waren via de Witmoesdijk en andere binnenwegjes uit de richting van Enter gekomen. >>

1. Aan het einde van de 2e alinea staat: 'Het zal wel goed gaan want we hebben sterke soldaten.' Wat zal er wel goed gaan volgens Willem?

10 MEI 1940, 10 UUR: Heel veel tanks, gevechtswagens en auto's komen door de Grotestraat en de Haarstraat rijden. Ze gaan richting Deventer. De mensen staan in rijen langs de straten. Niemand is gaan werken. Gelukkig gedragen de soldaten zich heel gewoon. Mijn broer Jan is gelegerd in de buurt van Rhenen. Hij is lang niet de enige soldaat uit Rijssen. Papa en mama maken zich zorgen over hem. Als we over Jan praten, begint mam zachtjes te huilen. Heel erg naar. Ik heb nieuws: Er zijn verschillende plaatsen in ons land gebombardeerd. Nederland heeft zich overgegeven. We horen net dat er soldaten gevangen genomen zijn en naar Duitsland zijn gebracht. Er zijn ook jongens gesneuveld. Hoe zou het met Jan zijn?

Vervolg
HET DAGBOEK VAN WILLEM M.

WAT WEET JE AL?

Aan de start van de les heb je **een filmpje** bekeken over het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog. Gebruik de informatie uit dit filmpje, het gesprek dat jullie daarna hebben gevoerd, de tekst op de vorige pagina's, maar eventueel ook informatie die je kunt vinden op internet, om de volgende vragen te beantwoorden.

1. Welke man was de leider van Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog?
2. Deze leider was een dictator. Leg in eigen woorden uit wat dictator betekent.

3. Beschrijf in eigen woorden waarom de Tweede Wereldoorlog is ontstaan.

2. Waarom begint mam zachtjes te huilen als het gezin van Willem over Jan praat?

3. Is de oorlog in Nederland in 1939 of in 1940 begonnen? Hoe weet je dat? Leg dat kort uit.

4. Niet elke Duitster was in de oorlog slecht. Wel de Duitsers die zich aansloten bij de partij van Hitler? Hoe noemde we de Duitsers ook wel?

5. Hoe heten de vreselijke kampen waar Joden naartoe werden gebracht en waar ze werden vermoord?

KLEUR HET GOEDE ANTWOORD IN.

Weet je het niet, dan kun je het opzoeken.

1. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn er tussen de 5,1 en 6 miljoen Europese **Joden** vermoord. Het buitensluiten en vermoorden van zoveel miljoenen joden wordt ook wel **Holocaust** genoemd.
☐ Waar ☐ Niet waar
2. De Nederlanders partij die zich aansloot bij de ideeën van Adolf Hitler heette ☐ MKB ☐ NSB
3. Hitler noemde de Duitse mensen die volgens hem goed waren, dus geen Joden, Sinti, Roma of homoseksuele mensen, pure ☐ Duitsers ☐ Ariërs
4. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was ☐ Koningin Wilhelmina ☐ Koningin Juliana koningin van Nederland.
5. De eerste grote stad die in Nederland werd gebombardeerd door de Duitsers was ☐ Amsterdam ☐ Rotterdam

Auschwitz is het grootste Duitse vernietigingskamp, gelegen rond de Poolse stad Oswiecim (in het Duits: Auschwitz). Hier zijn tienduizenden Joden vermoord. "Arbeit macht frei" betekent letterlijk: Werk bevrijdt, maar dat is natuurlijk voor de meeste Joden nooit het geval geweest...

Toegangspoort van concentratiekamp Auschwitz

JODEN IN RIJSSEN

Lees eerst de tekst en beantwoord daarna de vragen op de volgende pagina.

Was het Joodse volk een apart ras? Er zijn in de geschiedenis volken geweest (en ze zijn er helaas nog steeds), die dat hebben beweerd, of nog erger, die Joden hebben gezien als een ras waar ze op neerkeken. Zo echter niet in Rijssen. De 130 Joden die voor de oorlog in Rijssen woonden, vormden een deel van de gemeenschap. Ze hadden weliswaar hun eigen kerk, maar hoeveel kerken en kerkjes waren er niet in Rijssen! De kinderen kochten voor een cent drop bij 't Jüdke naast de Westerkerk en zaten naast Levie in de Schildschool of naast Engel in de Haarschool.

Als men in Rijssen een bijnaam krijgt (en wie heeft er geen?) dan moet dat niet gezien worden als een teken van minachting, maar juist als iets moois. Dat Joden evengoed van die bijnamen hadden, net als de oerechte Rijssenaren, is een bewijs van hun deelname aan de gemeenschap. Wie kende niet slager Pagrach, die bij 't station

woonde en in zijn witte jas met zijn lange baard en de vleesmand aan de arm langs de huizen kwam. En slager Ben Magnus uit de Tabaksgaarden, die z'n vlees nog goedkoper aanbood. Vrouwen kochten hun eieren bij de Soare op de markt en voor wild of gevogelte ging men naar de Monne. Wie één of twee "beesten" had, en wie had dat in Rijssen niet, die kwam op een goeie dag in aanraking met de veekopers Mozes van Engel op de Huttenwal, of Simon van Cohen in de Enterstraat. Het waren echte Rijssenaren, die nog voortleven in de harten en de herinnering van velen.

Waarom hebben de nazi's dan Jodenfamilies in Rijssen uitgeroeid? Joden waren in Rijssen een familie, evengoed als men er een familie Poortman en een familie Ter Harmsel heeft. Gewone Rijssenaren. Wat was de reden om de 87-jarige Soare mee te nemen en haar in het Poolse Sobibor te vergassen! >>

Vervolg

JODEN IN RIJSSEN

➤➤ Wat hebben ze ermee bereikt om zoveel onschuldige kinderen te vermoorden? Niets.

Toch werden 130 Rijssense Joden opgejaagd, gegrepen en naar de verbrandingsovens gevoerd als oud vuil. Enkel en enkele zijn op tijd ondergedoken en enkelen overleefden de concentratiekampen, maar de grootste groep kwam nooit meer terug....

1. Waaraan kon je merken dat Joden in Rijssen duidelijk deel uitmaakten van de gemeenschap?

2. Aan het einde van de eerste alinea worden de kinderen Levie en Engel genoemd. Zijn dit Joodse of Christelijke kinderen? Leg uit hoe je dat weet.

3. De eerste zin van de laatste alinea luidt: *'Waarom hebben de nazi's dan Jodenfamilies in Rijssen uitgeroeid?'* Je kunt je inderdaad afvragen waarom Adolf Hitler zo'n hekel had aan Joden, waarom moesten zij de dupe worden? Probeer dat eens uit te zoeken.

4. Waarom kwam de grootste groep Joden nooit meer terug? Leg dit kort uit.

Zoals je aan het begin kon lezen in het dagboek van Wilem M. werden er op 10 mei 1940 verschillende plaatsen in Nederland gebombardeerd. Later volgden er ook vele bombardementen in Rijssen. In deze lijst zijn de meeste plaatsen van bombardementen **(B)**, vliegtuigcrashes **(C)** en neergestorte V-1's, ook wel vliegende raketten genoemd **(V)** in en om Rijssen opgenomen.

(B) 16 DECEMBER 1940: Bombardement omstreeks 02.50 uur op Rijssen. Getroffen werd een woning aan de Nijverdalsweg

(B) 18 AUGUSTUS 1941: Bombardement omstreeks 03.30 uur met 75 brandbommen op Rijssen. Getroffen werd de omgeving van de Kalvijsdijk op de Borkeld.

(B) 24 MAART 1943: Bombardement op Rijsen.

(B) 27 APRIL 1943: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd Borkeld.

(C) 5 JANUARI 1944: Duits vliegtuig aan ten oosten van de provincialenweg te Zuna

[C] 30 JANUARI 1944: Op deze dag zijn de volgende vliegtuigen verongelukt: P-51B Mustang B7 - met nummer 42.75567 van het 374th Fighter Squadron van de 361st Fighter Group om 10.30 uur op het terrein van erve Stam op de Borkelt te Rijsen.

(B) 6 SEPTEMBER 1944: 14.45 uur: Een aanval van 76 spitfires op het spoor tussen Rijssen en Holten. Trein 316576 wordt beschoten. 10 soldaten werden gedood en 15 gewond.

[C] 10 SEPTEMBER 1944: Op deze dag zijn de volgende vliegtuigen verongelukt; Spitfire Mk TA838 AH- van het No. 332 Noorse squadron te Rijsen.

[B] 29 SEPTEMBER 1944: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd de jutefabriek van NV Ter Horst en Co aan de Molendijk. En het kantoor van deze fabriek aan Wierdensestraat.

(B) 7 OKTOBER 1944: Bombardement met 8 ton brisantbommen op Rijssen. Getroffen werd een brug.

(B) 24 OKTOBER 1944: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd de spoorbaan.

(C) 4 JANUARI 1945: Spitfire TA838 AH- van het No. 332 Noorse squadron om 11.15 uur bij de boerderij van Lindenberg, Overtoom, te Rijsen.

(B) 14 JANUARI 1945: Bombardement op
Rijssen. Getroffen werd de Moddesteeq.

(V) 26 JANUARI 1945: V1 neergestort te Rijssen. Getroffen werd de Wierdensestraat 1

(V) 27 JANUARI 1945: V1 neergestort te Rijssen. Getroffen werd de Enterstraat.

(V) 4 FEBRUARI 1945: VI neergestort te Rijssen.

(B) 13 FEBRUARI 1945: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd de provincialenweg te Zuna.

(B) 24 FEBRUARI 1945: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd de omgeving van Van Bekhuis aan de Holterweg en de spoorlijn.

(B) 25/26 FEBRUARI 1945: 73 mosquito's voeren een aanval uit op lanceerplaatsen voor langeafstandswapens (V1)

(B) 22 MAART 1945: Bombardement op Rijssen. Getroffen werd de jutefabriek van de firma Ter Horst.

(B) 22 MAART 1945: Een vergissingsbom-
bardement wordt uitgevoerd op Nijverdal.
Geallieerden dachten dat ze Rijssen en
Wierden bombardeerden.

(B/V) 25 MAART 1945: Bij Rijssen werd een aanval gedaan op de spoorlijn en ook stortte een V1 in de stad neer. Bij het blussen van de daardoor veroorzaakte brand wierp een jachtbommenwerper een bom in het vuur, waarbij een aantal mensen om het leven kwamen.

(V) 30 APRIL 1945: V-2 neergestort te Holten. Getroffen werd de kruising Rijssen-seweg - Markeloseweg.

Deze bloedtransfusies zijn volkomen onschadelijk en pijnloos. Velen hebben zich reeds opgegeven. Het aantal van plm. 200 aanmeldingen is echter nog niet bereikt. Geeft U op, nog heden, en stelt een weinig bloed beschikbaar om een medemens te helpen en te redden.

—0—

Luchtbescherming.

Ten behoeve van de Luchtbescherming, waaronder is te verstaan het voorbereiden en treffen van maatregelen door de gemeentelijke autoriteiten en de burgerbevolking, welke maatregelen ten doel hebben de gevolgen van aanvallen uit de lucht ten tijde van een onverhoopten oorlog zoveel mogelijk te beperken althans te verzachten, is de wettelijke voorschriften gemeentelijke luchtbeschermingsdienst ingesteld. De leiding van deze dienst berust bij het Hoofd van de luchtbeschermingsdienst, welke functionaris tot taak heeft, de daarvoor vereiste organisatie in het leven te roepen en tot ontwikkeling te brengen.

Dit geschiedt in overleg en samenwerking met bestaande Gemeentediensten en enige daarnaast in te stellen hulpdiensten.

Het personeel van de overheidsdiensten is echter lang niet toereikend voor de bezetting en goede werking van alle onderdelen van de luchtbeschermingsdienst, zodat — wil deze dienst inderdaad zo doeltreffend mogelijk de hem gestelde taak vervullen — gerekend zal moeten worden op de vrijwillige medewerking van de burgerij.

Het zal echter ook een ieder — ook degenen, die slechts ten dele of slechts zeer weinig op de hoogte zijn van de mogelijkheden van de huidige aanvalsmiddelen uit de lucht en de „verspreide” uitwerking daarvan — terstond duidelijk te zijn, dat zelfs een volledig bezette en toegeruste luchtbeschermingsdienst — daargelaten of deze v. v. v. met de beschikking staande en te bereiken is — te kort moet schieten, indien daarvan een op alle plaatsen van onheil soms tegelijk te verlenen hulpactie verwacht wordt.

Daarom wordt de overheidsorganisatie ook zo ingericht, dat ieder zich, in eerste instantie, zelf moet helpen. Eerst wanneer blijkt, dat hier of daar de eigen hulp niet bij machte is voldoende krachtig op te treden, zal, zo mogelijk, de overheidsdienst in actie komen.

Afd. Rijsen Ned. Ver. v. Luchtbescherming.

—0—

Landbouwcursus Rijsen.

Op Dinsdagavond, 2 April, werd de eindles van de 3de jaars landbouwcursus te Rijsen gehouden. Aanwezig waren hierbij de leden der commissie van toezicht, de Heren H. H. Müller en B. W. Hakker, terwijl de Heer Burgemeester, voorzitter van de commissie, bericht van verhindering had gezonden. Het rijks-toezicht was vertegenwoordigd door de Heer Verhage, leraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Hengelo.

De zeven cursisten werd gedurende twee uren in 't bijzonder over de vakken natuurkunde, bemestingsleer, pluinvreet en boekhouden ondervraagd. Hun antwoorden toonden aan dat ze de lessen trouw en met ijver hadden gevolgd.

Na enige bespreking werd dan ook besloten aan alle cursisten n.l. J. W. Harbers te Rijsen, J. W. ter Stal te Zuna, J. H. Meijer te Zuna, H. van Pijkeren Grimbreg, G. H. Wessels Grimbreg, J. Veldhuis Grimbreg en J. Esmann Grimbreg het diploma met zeer veel vrucht uit te reiken.

De uitreiking geschiedde door des Heer Verhage, met een ernstig en toepasselijk woord. Hij feliciteerde de jongelui met het behaalde succes en dankte de leraren, de Heren L. Iwema en G. J. Eshuis voor de met zorg en liefde gegeven lessen.

Nadat ook de Heer Müller nog even het woord had gevoerd, namen leraren en cursisten met een tot weerzijds hartelijk afscheid van elkander.

—0—

PRIDIKEURTEN

op Zondag 7 April 1940.

Ned. Herv. Kerk.

Grootte Kerk.

Geen opgave ontvangen.

Westerkerk.

Geen opgave ontvangen.

Geref. Kerk.

Zondagvoormiddag half tien Ds. D. Bremmer, Bed. H. Avondm. nam.

half drie Ds. D. Bremmer, voortz. H. Avondm. en Nabetrachting.

Zelfst. Geref. Gem. o.h. Kruis.

in de Nieuwe Kerk.

Zondagvoormiddag half tien, nam.

half drie en zes uur Ds. J. van Wier.

Geref. Gemeente.

Walterk.

Zondagvoormiddag half tien, nam.

half drie en zeven uur Ds. J. Vreugdenhil.

Dordtsch Geref. Gem.

Zondagvoormiddag half tien, nam.

half drie en 6 uur Preeklezen.

—0—

BURGERLIJKE STAND DER GEMEENTE RIJSEN

van 27 Maart tot en met 2 April 1940

Geboren:

Jan z. v. J. Scholman en J. Kruimelaar, Middelveen 2 — Johannes Hendrikus z. v. G. J. Schreurs en W. J. Reterink, Molendijk 50 — Gerrit Jan z. v. W. Pijffers en G. J. Koning, Enterstraat 52 — Janna Josephina Maria d. v. H. M. Bulthuis en J. Benterd, Middeldijk 1 — Berend Jan z. v. J. H. Nijl, A. en A. Berendijk, Nijverdalscheweg 42

Gehuwd:

J. Stropak 26 j. en D. F. Baan 27 j. — J. Schreurs 22 j. en G. Nieuwenhuis 23 j. — J. Troost 29 j. en G. Timmerman 21 j.

Overleden:

K. Spanjar 76 j. weduwn. v. S. Cohen

—0—

De schietvereniging „Tubantia” behaalde in de winterwedstrijd van de Kon. Ver. v. Scherpschutters met haar eerste zevental een vierde prijs met 439 punten. Deelgenomen werd door 25 corpora. Bovendien was een der leden zich in een persoonlijke wedstrijd bij een deelname van 62 schutters no. 12 te plaatsen.

—0—

Gevoonden: Een nummerplaat E 1393, een belastingplaatje met zwart bandje, een portemonnaie met f 3,00, een vergasser van auto, een zwarte imitatie leeren regenas, een grijze viltlen hoed, een belastingplaatje met wit lintje, een dames polshorloge, een blauwe rechter dameshandschoen, een zwart vulpootlood, een kinderportemonnaie, radiotuurp, een blauwe mantelcentuur met gesp, een gele kanarienvogel, een gebreide handschoen (groen), een grijsachtige ceintuur, een hondenpenning no. 171, een geldstuk.

Verloren:

Een nieuwe autoband op velg, een bruin kinderkoosje met stopgaren, een damespolshorloge, een wagenronc, een vleeschmandje, een blauwe gebreide vuisthandschoen, een nieuwe motorhandschoen. Een

De Algemeene vergadering VAN AANDEELHOUDERS DER N.V. MIDDENSTANDS-CREDITBANK RIJSEN

gevestigd te Rijsen,

zal plaats hebben op

Maandag 8 April a.s.

's avonds om 8 uur ten kantore van de vennootschap, alwaar ook de Balans en de Verlies- en Winstrekening per 31 December 1939, alsmede de agenda der te behandelen punten ter inzage liggen.

Namens den Raad van Comm.

J. H. TER HORST, Voorz.

br. kinderhandschoentje (rechter), eenige belastingplaatjes, een damesportemonnaie met f 1/10.

Inlichtingen op het politie-bureau, doch niet per telefoon.

—0—

Weekmarkt.

Oude Kippen 10,45—10,80

longe Kippen 11,10—11,30

Oude Hanne 10,50—10,85

longe Hanne 10,85—11,00

Tamme Konijnen 10,30—11,75

Tamme Benden 10,00—10,00

Kippencieren f 3,25—f 3,90 per 100.

Algemeen Ziekentonds Rijsen

Voor alle Fondszaken

's Maandagsavonds

8-9, Kerkstraat 16.

—0—

SPORT.

R.V. 1 brengt uit Hengelo één punt mee.

R.V. 3 kampioen.

De laatste wedstrijden hebben voor onze plaatsgenooten een vrij gunstig verloop gehad. Het eerste elftal trok zwaar gehavend naar Hengelo om daar Goltso kamp te leveren. Behalve de gewone inval

lers, die „ergens in Nederland” gehuisvest zijn, ontbraken thans ook de rechtsbuiten en middenhalf, waarvoor de veteranen Beverdam en Rijkshoorn invielen. Doch wij moesten er direct aan toevoegen, dat deze veteranen hun partij zeer behoorlijk meegeblazen hebben en het elftal vormde een veel betere partij dan in de voorgaanden „vergoeten” wedstrijd tegen Nijverd.

In tegenstelling met den laatsten thuiswedstrijd zat er nu veel meer veerkracht in de ploeg, iedere speler bezette zijn plaats zoo goed mogelijk en al sloot alles dan niet altijd als een bus, de onverzettelijkheid om er van te maken wat er van te maken was heeft tenslotte tot een zeer behoorlijk resultaat geleid. Zelfs heeft R.V. de kans gehad op beide punten, want nadat Hammers in de tweede helft zijn club de leiding had weten te geven, was het einde reeds in zicht, toen het eindelftal Goltso gelukte uit een corner geluk te maken. Misschien heeft de R.V. voorhoede nog niet geheel bereikt, wat zij in deze ontmoeting had kunnen bereiken. Goltso beschikte over een zeer stevige verdediging die ook, zij het niet ongepast, steeds stevig ingreep. Tegen dit spel was de lichtere R.V. voorhoede niet bestand en in deze omstandigheden hadden de spelers meer naar omstandigheden kunnen handelen door deze verdediging zooveel mogelijk met snelheid te omspelen. Doch wij geven toe, dat dat is theorie, die niet steeds gemakkelijk in de praktijk toe te passen is.

Het tweede elftal was vrij, en het derde besloot de competitie met beslag te leggen op het kampioenschap. Gemakkelijk hebben de R.V.'ers het in Almelo aan 't wenthe 2 niet gehad, hetgeen uit een magere 0—1 overwinning wel moge blijken.

Doch het resultaat is des te eervoller en een eerselaut voor dit elftal is hier zeker niet verplaatst. Jammer dat dit jaar geen promotiekanalen gegeven wordt, doch wat R.V. 3 dit jaar wist te bereiken en gezien wat zij in de laatste jaren wist te bereiken, kan ook een volgend jaar tot stand gebracht worden. Hopelijk zullen wij dan weer een normale competitie spelen en zullen dan van nieuwe successen vruchten geplukt worden.

Ben van de zwaarste wedstrijden, misschien wel de zwaarste van het seizoen, staat R.V. 1 Zondagmiddag te wachten. Dan toch zal te Borne den strijd tegen de club van dien naam moeten worden aangebonden. Op eigen terrein speelde R.V. tegen Borne een uitstekende partij en zij wist toen Borne een gelijk spel af te dwingen. Zelfs had het een overwinning voor onze plaatsgenooten kunnen en eigenlijk moeten zijn. Doch Zondag spelen onze plaatsgenooten niet onder diezelfde gunstige omstandigheden, d.w.z. op eigen grond. Hier staat echter tegenover, dat juist op eigen terrein dit jaar over het algemeen minder goed gespeeld wordt dan in uitwedstrijden. Wij weten niet, welk elftal R.V. Zondag in het veld kan brengen, doch hoe de samenstelling ook zal zijn, wij vertrouwen, dat elke speler naar zijn beste kunnen partij zal geven tot het einde om een zoo gunstig mogelijk resultaat te behalen. Voetbal is en blijft nu eenmaal voetbal, het spel van verrassingen. Borne is gevreesd en zeer zeker ook niet te onderschatten. Doch het zou ook al heel verkeerd zijn haar in kracht te onderschatten. Ook Borne behaalde dit seizoen meerdere bemaande overwinningen. Laten de spelers van R.V. de voorhoede goed vasthouden en laat R.V.'s voorhoede zich niet laten verleiden tot kort spel. Snelle aanvallen met lang spel, waarop de backs geen vat hebben, schieten uit alle mogelijke standen, niet in het wilde weg, doch op de „kist”. R.V.'ers, ge hebt Uw eer als tweede

Wijkalk van JAN PAS DE BESTE DE HALDERSTE DE GEDROOPESTE

klasser tegenover een tweede klasser in de eerste ronde hoog gehouden, tracht met man en macht thans hetzelfde te doen in fairen kamp. En laat U in Uw spel door niemand of niets afleiden, door geen scheidsrechter of tegenpartij, laat ook het publiek om de lijn „lucht” voor U zijn. Concentratie, de volle concentratie op het spel is voor allen een allereerste eisch.

Het tweede elftal ontvangt bezoek van Oldenzaal II.

—0—

V.V. EXCELSIOR.

Op een zeer zwaar bespeelbaar terrein heeft Excelsior Zaterdag praktisch haar laatste kans om het kampioenschap verspeeld door een overduidelijke 3—1 nederlaag tegen Juliana.

Jammer was, het, dat de scheidsrechter o.i. een tweemaal grove fouten maakte, die Exc. 2 doelpunten kostte. De wedstrijd die zeer spannend was stond op hoog spel. Voet rust was Juliana een tikje sterker. Op zeer goedkope wijze kwamen de gasten aan de leiding.

Een schot van den linksbinnen wist de doelvendeelde en voor de lijn te stoppen, doch tot aller verwondering kende de scheidsrechter een doelpunt toe. De rust ging in met 2—0 voor Juliana.

Na rust was Exc. veel sterker, en al vrij spoedig wisten wij de achterstand te verkleinen. Het werd toen een strijd tusschen de Exc. voorhoede en de achterhoede van Juliana die echter alles wist te keeren. Het gelukte Exc. niet om de verdediging gelijkmakende te scoren, integendeel even voor het einde kende de scheidsrechter, waarvoor begripen we niet aan de gasten een strafschop toe, waarmede zij hun overwinning geruststelden. In de stand kwam dan ook geen verandering meer.

De junioren wonnen met 7—2 van D.E.S.

Hedenmiddag ontvangt Exc. de Vroomsh. Boys, de bekensluters der eerste klasse. Wanneer onze plaatsgenooten de tegenpartij niet onder schat, dan blijven de punten in Rijsen.

EEN KRANT UIT DE OORLOG

Hiernaast zie je een pagina uit de krant van 6 april, 1940. Lees het uitvergrootte stukje eens: **Luchtbescherming**, dat is geschreven door de Vereniging voor Luchtbescherming. Je zult merken dat het in 'oud-Nederlands' is geschreven, met moeilijke en ouderwetse woorden. Dat is best lastig lezen. Probeer het maar eens en probeer dan de volgende 2 vragen te beantwoorden.

1. Wat is het doel van de Luchtbescherming, waar moet de luchtbescherming voor zorgen? Leg dat kort in eigen woorden uit.

2. Wat vraagt de Vereniging voor Luchtbescherming aan de burgers? Leg dat ook weer in eigen woorden uit.

—0—

Luchtbescherming.

Ten behoeve van de Luchtbescherming, waaronder is te verstaan het voorbereiden en treffen van maatregelen door de gemeentelijke autoriteiten en de burgerbevolking, welke maatregelen ten doel hebben de gevolgen van aanvallen uit de lucht ten tijde van een onverhoopten oorlog zoveel mogelijk te beperken, althans te verzachten, is de wettelijke voorschriften gemeentelijke luchtbeschermingsdienst ingesteld. De leiding van deze dienst berust bij het Hoofd van de luchtbeschermingsdienst, welke functionaris tot taak heeft, de daarvoor vereiste organisatie in het leven te roepen en tot ontwikkeling te brengen.

Dit geschiedt in overleg en samenwerking met bestaande Gemeentediensten en enige daarnaast in te stellen hulpdiensten.

Het personeel van de overheidsdiensten is echter lang niet toereikend voor de bezetting en goede werking van alle onderdelen van de luchtbeschermingsdienst, zodat — wil deze dienst inderdaad zo doeltreffend mogelijk de hem gestelde taak vervullen — gerekend zal moeten worden op de vrijwillige medewerking van de burgerij.

Het zal echter ook een ieder — ook degenen, die slechts ten dele of slechts zeer weinig op de hoogte zijn van de mogelijkheden van de huidige aanvalsmiddelen uit de lucht en de „verspreide” uitwerking daarvan — terstond duidelijk te zijn, dat zelfs een volledig bezette en toegeruste luchtbeschermingsdienst — daargelaten of deze v. v. v. met de beschikking staande en te bereiken is — te kort moet schieten, indien daarvan een op alle plaatsen van onheil soms tegelijk te verlenen hulpactie verwacht wordt.

Daarom wordt de overheidsorganisatie ook zo ingericht, dat ieder zich, in eerste instantie, zelf moet helpen. Eerst wanneer blijkt, dat hier of daar de eigen hulp niet bij machte is voldoende krachtig op te treden, zal, zo mogelijk, de overheidsdienst in actie komen.

Afd. Rijsen Ned. Ver. v. Luchtbescherming.

—0—

OPDRACHTEN BIJ LES 2

Rijssense joden in de oorlog

LESDOELEN:

Aan het einde van de les kun je uitleggen **hoe** het leven van Joodse Rijssenaren op vreselijke wijze veranderde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Aan het einde van de les kun je **enkele, vreselijke gebeurtenissen vertellen** die Joodse Rijssenaren hebben meegemaakt.

KERNWOORDEN:

Joodse Rijssenaren, synagoge, rabbi, Jodenster, onderduiken, razzia, discriminatie.

SYNAGOGE

Een synagoge is het gebedshuis waar Joden samenkomen om te bidden.

JODEN IN RIJSSEN

In 1813 telde de joodse gemeenschap in Rijssen acht gezinnen. De kinderen bezochten de openbare school. Na 1813 ontstond een georganiseerde gemeente, die in 1830 een **synagoge** aan de Elsenerstraat liet bouwen. Acht jaar later verkreeg Rijssen de status van onafhankelijke joodse gemeente. In 1878 werd de oude begraafplaats vervangen door een nieuwe, gelegen op de Brekelt aan de Arend Baanstraat. Zeven jaar later werd ook een nieuwe synagoge gebouwd.

Deze "Kerk der Nederlandse Israelitische Gemeente" is in 1885 in gebruik genomen en heeft dienst gedaan tot 1942, als "sjoel" voor de Rijssense joodse gemeenschap.

Na de 2e wereldoorlog is op 13 juli 1948 het complex door de heer G. van Dam aangekocht en geheel gewijzigd in een winkel woonhuis annex woonplaats. Alleen de rechter (zuid) gevel is tot op de dag van vandaag nog als zichtbaar bewijs overgebleven van het gebouw dat eens dienst heeft gedaan als godshuis voor de bloeiende joodse gemeenschap van voor de 2e wereldoorlog.

Toen de oorlog aanbrak, was vooral voor de Joodse gemeenschap een zware tijd aangebroken. Joodse Rijssenaren konden niet meer deelnemen aan het 'gewone' leven, voor zover dat in oorlogstijd door kon gaan. Vanaf mei 1941 mochten Joodse inwoners niet meer in het Volkspark en zwembad De Mors of in Rijssense café's. De kinderen mochten vanaf januari 1942 niet meer naar de Schildschool en Joden moesten hun winkels en slagerijen sluiten. Vanaf april 1942 moesten alle Joden een Jodenster, dragen, ook wel Davidster genoemd, zodat iedereen kon zien wie er Joods was. Deze **Jodenster** moesten Joden zelf kopen.

Afbeelding: © Collectie Canon van Nederland.

RAZZIA

Een razzia is een door de Duitsers groots opgezette opsporing en jacht op Joden.

In 1942 begonnen de **razzia's** op Joodse inwoners, ook in Rijssen. Eerst werden de mannen weggevoerd. En op een morgen werden de vrouwen en kinderen van die mannen in alle vroegte weggehaald, met de belofte dat ze met man en vader herenigd werden. Toen Rijssen wakker werd waren de huizen leeg. Niet duidelijk was wat er precies gebeurde met de Joodse inwoners.

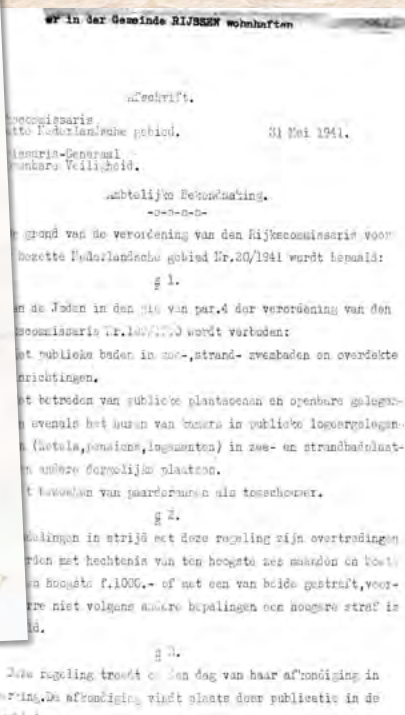
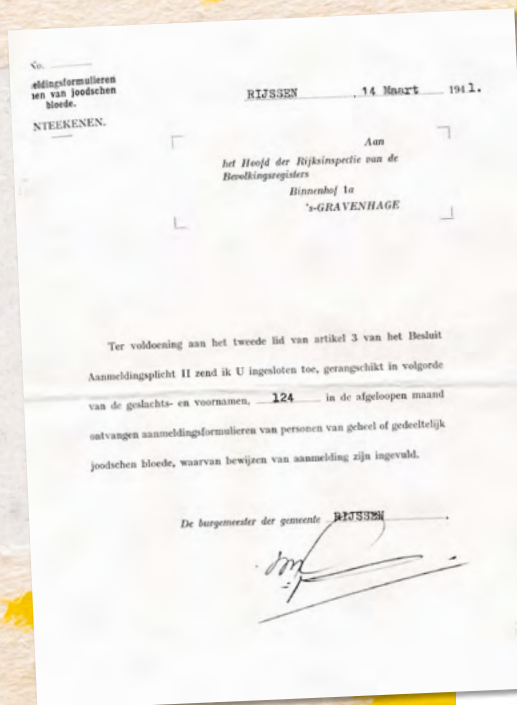
Op 1 mei 1942 moet huisarts De Haas gedwongen stoppen met zijn praktijk. Kort daarna werd hij opgepakt. Hij is één van de eerste gearresteerde Joden in Rijssen, samen met **rabbi** Soes Manus Keizer. Op 9 november 1942 moeten de woningen van Joden die weg zijn, ontruimd worden. In het voorjaar 1943 kwam voor de laatste Joodse inwoners van Rijssen de oproep zich te melden. Een aantal dook onder....

RABBI

Een rabbi is een Joodse geleerde of leraar, die alles weet over de Joodse wet.

Op 9 april 1943 worden de laatste Joodse Rijssenaren weggevoerd, waaronder Izak Heijman, de oudste Joodse inwoner. Op 9 april 1943 is het dan zover. De groepscommandant van de politie laat in een rapport aan de burgemeester van Rijssen, Wijnand Zeeuw, weten dat 's avonds om 18.00 uur alle Joden uit Rijssen weg zijn.

...über in der Gemeinde RIJJSSEN wohnhaften jüdischen Personen.

Name und Name	Geburtsdag u. Geburtsort.	Familienstand	Beruf	Wohnung
Jacob	21-11-73 Holten	Haupt	Fleischer	Stationsdwa Weg 7
rg, Lea	29- 6-92 de Leek	Gattin	ohne	
Regina Hela- Maria Alei-	13-11-18 Rijssen	Tochter	Fabrikar-beiterin	
Helena	3-11-19 Rijssen	Tochter	Fabrikar-beiterin	
Klinzer	11- 6-26 Rijssen	Sohn	ohne	
Samuel Jacob	14- 2-07 Rijssen	Haupt	Fleischer	Oosterhofweg 31
, Carolina	5-11-05 Hasselt	Gattin	ohne	
Jacob	9-5-31 Rijssen	Sohn	ohne	
Simon	3-7-34 Rijssen	Sohn	ohne	
Benjamin	24- 1-90 Rijssen	Haupt	Viehändler	Enterstraat 1
, Rika	23-22-84 Zutphen	Gattin	ohne	
, Bela Hanna	8- 3-27 Zutphen	Tochter	ohne	
, Levie An-	8- 7-88 Rijssen	Haupt	Gemüsehänd-ler	Boonkamp 2
, Betje	17-11-96 Zwolle	Gattin	ohne	
, Isak	3-6-22 Rijssen	Sohn	Gemüsehänd-ler	
Sara	26-12-56 Wierden	Haupt	Lumpenver-kaufserin	Bouwstraat 11
gel, Moses	23 -7-88 Goor		ändler	Huttenwal
Jeannette	12- 5-02			

Gedeeite van een lijst met Joden woonachtig in Rijssen.

JOODSE RIJSSENAREN

1. Wij kunnen ons er gelukkig niets bij voorstellen hoe het is om in een oorlog te leven. Maar probeer je toch eens in Joodse Rijssense mensen te verplaat-sen. Hoe zouden zij zich gevoeld hebben toen ze door de Duitsers werden opgepakt, niet wetende waar je naar toe ging of wat er met je ging gebeuren? Of wat zullen ze gedacht hebben? Probeer dat eens in woorden op te schrijven.

2. In de eerste alinea op de vorige pagina staat: "Joodse Rijssenaren konden niet meer deelnemen aan het 'gewone' leven." Waarom zou 'gewone' tussen aanhalings-tekens (") staan?

3. In de één-na-laatste alinea staat dat de groepscommandant van de politie laat weten dat alle Joden uit Rijssen weg zijn. Waar zijn deze Joden hoogstwaarschijnlijk naartoe gegaan?

Levie en Eva de Lange

Hierboven zie je een foto van **Levie en Eva** de Lange, twee Joodse meisjes. Het zijn de twee oudste kinderen van het Joodse echtpaar Ies de Lange en Lea de Lange-Spanjar. Deze mensen woonden tijdens de oorlog aan de Elsenerstraat 72 in Rijssen.

Toen ook de familie De Lange-Spanjar zich in 1943 moesten melden, waren Ies en Lea in eerste instantie van plan om **onder te duiken** met hun vier kinderen. Uiteindelijk besloten ze om dat toch niet te doen. Ies: "We dachten dat we het wel zouden redden, als we alles geweten hadden, waren we gaan onderduiken, maar we konden toen toch niet vermoeden wat er gebeuren zou? Zoiets komt in de menselijke gedachte niet op."

Gemeinde RIJJSSEN
Verzeichnis der flüchtigen Juden

Nr.	Name	Vornamen	Geburtsdatum	Adresse
1	Boekbinder	Betje Catharina	29- 1-12	Wierdensche-straat 9
2	Spanjar	David	8- 6-01	Haarstraat 58
3	Conen	Bela Gonda	24- 5-03	"
4	Spanjar	Salomon	8- 8-28	"
5	Spanjar	Leonard	27- 5-36	"
6	Magnus	Benjamin	25- 5-00	Tabaksgaarden 52
7	Spanjaard	Louise	9-11-06	"
8	Magnus	Clara Marianne	18- 4-29	"
9	Magnus	Levie Jakob	10-10-31	"
10	Jacobs	Salemon	7- 4-07	Haarstraat 97
11	Heijman	Rachel	21- 1-05	"
12	Jacobs	Hanna	15- 6-41	"
13	Jacobs	Naatje	20-11-42	"

Lijst met ondergedoken Joodse Rijssenaren

ONDERDUIKEN

Onderduiken hield in dat Joden zich voor langere tijd gingen verstoppen, in de hoop dat de Duitse vijand hen niet zou vinden en oppakken.

Vervolg **JOODSE RIJSSENAREN**

les en Lea vertrokken met hun kinderen, baby Aron in een mandje, kleding en dekens mee, lopend vanuit de Elsenerstraat richting het station. De trein bracht hen naar Vught in Noord-Brabant, waar ze zich op **9 april 1943** meldden. Samenblijven was er niet bij, het gezin werd bij aankomst direct **gesplitst**.

Huis aan de Elsenerstraat 72, Rijssen.

Elsenerstraat

4. De website: <https://www.joodsmonument.nl/> is een website waarop je de namen van Joden kunt vinden die tijdens de Holocaust om het leven zijn gekomen. Zoek eens op de namen: **Lea, Levie en Eva de Lange** en beschrijf kort in eigen woorden wat je over deze mensen te weten bent gekomen. Denk aan: Wanneer zijn ze geboren, waar woonden ze, welke familieleden hadden zij nog meer,? Als je wilt mag je daarna ook nog andere personen zoeken over wie we het deze of de vorige les hebben gehad..

Lea: _____

Levie: _____

Eva: _____

9 APRIL 1943

Op 9 april 1943 gingen 41 Rijssense joden naar Vught. In Vught stond één van de drie Duitse concentratiekampen in Nederland. Nog eens 5 Rijssense Joden vertrekken diezelfde dag per trein naar Westerbork, daar was een doorgangskamp. Dit waren de namen van de vijf joden die naar Westerbork moesten: Izaak Heijmn (95), Ester Samuël (77), Marianne Spanjard (74), Jacob Spanjard (39) en Regina Jacobs (25).

SPLITSING GEZINNEN

les werd op 17 mei 1943 met een groep te werk gesteld in Amersfoort. Toen hij in Amersfoort was besloot de bezetter dat alle kinderen van 0 tot 16 jaar uit kamp Vught weg moesten. Op 6 juni werden de namen van de kinderen definitief bekendgemaakt. De chaos en verbijstering waren groot. Ouders met hun kinderen werden vanuit Vught op transport gezet naar Westerbork en van daaruit op 8 juni naar Sobibor in Polen. Dit transport werd het beruchte kindertransport genoemd. Met meer dan 3000 personen (kinderen vaak met één of twee ouders) verdeeld over 46 goederenwagons, was dit het grootste transport van Joden uit Nederland. 613 mannen, 1350 vrouwen, 1051 kinderen tot en met 16 jaar waaronder 119 kleuters, 123 peuters en 55 baby's. Drie dagen en nachten duurde de reis in de gesloten wagons. De trein kwam op 11 juni aan in Sobibor en vrijwel direct werden ouders en kinderen vergast. Onder hen ook Lea de Lange-Spanjar en haar kinderen Eva, Levie, Heiltje en Aron.

DEPARTEMENT VAN
CULTUUR

VRIJHEID

Vrijheid is een groot goed waar we heel
zuinig op moeten zijn. Het houdt in dat je mag
zijn wie je wilt zijn en dat je mag leven zoals jij wilt,
zonder dat je natuurlijk een ander kwaad doet.

's-Gravenhage, 25 Augustus 1941.

Bij mijn tot U gericht brief van 16 Augustus 1941, no. 933/1, afdeeling Kabinet, heb ik gewag gemaakt van een opdracht, mij verstrekt door den Commissaris-Generaal voor Bestuur en Justitie, welke de strekking heeft, dat op korten termijn afzonderlijke onderwijsinrichtingen moeten worden gesticht voor leerlingen van Joodschen bloede. Wie voor de uitvoering van dit voorschrift over deze categorie zijn begrepen, is medegedeeld in mijn aanschrijving van dienzelfden datum, Nr. 933, afdeeling Kabinet.

Ik deel U thans mede, dat mij is opgedragen te bevorderen, dat de Joodsche leerlingen met ingang van 1 September a.s. van de scholen voor zoover deze niet uitsluitend voor Joodsche kinderen zijn bestemd - worden verwijderd. In verband hiermede verzocht ik U aan alle in Uw gemeente gevestigde scholen - openbare en bijzondere - (met uitzondering van de in den vorigen zin genoemde, alsook van de inrichtingen van Hooger Onderwijs) mededeeling te doen van deze beslissing der Duitsche autoriteiten, en er wel op toe te zien, dat aan deze order gevolg wordt gegeven.

De Joodsche leerlingen bij het lager onderwijs moeten, zoowel bij het openbaar als bijzonder onderwijs, worden medegedogd op den teldatum van 16 September 1941 van de school, welke zij verlaten of zouden hebben bezocht. U gelieve dit eveneens aan de schoolbesturen mede te deelen.

Met nadruk wensch ik erop te wijzen, dat het in de bedoeling ligt om de Joodsche kinderen in staat te stellen, het onderwijs, dat zij thans genieten, te vervolgen, zij het dan in afzonderlijke onderwijsinrichtingen. Deze zullen zoo spoedige mogelijk worden opgericht, zoodat in het algemeen de betrokken Joodsche leerlingen niet langer dan vier weken zonder het hun passend onderwijs zullen zijn. Ik stel er wel prijs op, dat U hiervan mededeeling doet aan de leerlingen, die ten gevolge van dit voorschrift per 1 September niet meer in hun vroegere school zullen kunnen worden toegelaten.

Ten einde zoo spoedig mogelijk in staat te zijn, aanwijzingen te geven voor de noodzakelijke organisatie van de noodige scholen voor Joodsche kinderen, moge ik nogmaals Uw medewerking inroepen om mij - voor zoover zulks nog niet is geschied -, zoo spoedig mogelijk te voorzien van de opgaven betreffende de aantallen Joodsche leerlingen in Uw gemeente.

De Secretaris-Generaal van het
Departement van Opvoeding, Wetenschap en
Cultuurbescherming,

J. van der Vliet

EEN BRIEF MET
GROTE GEVOLGEN

Hiernaast zie je een brief uit de Tweede Wereldoorlog. Lees deze brief eens goed en rustig door. Best lastig lezen misschien, door het ouderwetse Nederlands?

1. Lees nu nogmaals alinea 1. Probeer nu eens kort in eigen woorden te beschrijven wat de belangrijkste boodschap uit deze alinea is.

2. Bovenaan de brief staan de plaats waarin, en datum waarop de brief is geschreven: 's-Gravenhage, 25 augustus 1941. 's-Gravenhage is oud-Nederlands voor een plaats die nog bestaat. Hoe noemen wij deze plaats nu? Als je het niet weet kun je het opzoeken.

3. De afzender van deze brief, Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, is niet de persoon die de opdracht geeft die in deze brief staat. Van wie moest de Secretaris-Generaal deze opdracht geven?

4. Na het lezen van de vorige brief, maar ook na alles wat je nu al geleerd hebt, weet je dat de Tweede Wereldoorlog alles te maken heeft met **discriminatie**. Leg in je eigen woorden uit waarom.

5. Gelukkig leven wij nu in vrijheid, maar helaas is er ook nu nog wel steeds sprake van discriminatie. Geef eens twee voorbeelden van discriminatie. Bijvoorbeeld vanuit je eigen omgeving of een voorbeeld waarover je hebt gehoord of gelezen in het nieuws.

Een nabestaande vertelt

Aan het einde van de les kun je je **meer inleven** in de vreselijke gebeurtenissen en omstandigheden waaronder Joodse Rijssenaren hebben geleefd.

Aan het einde van de les **beseft** **je** dat we mensen nooit mogen buitensluiten om wie ze zijn en dat we er samen verantwoordelijk voor zijn om nu en in de toekomst in vrijheid te kunnen leven.

Joodse Rijssenaren, holocaust, discriminatie.

Vandaag komt een nabestaande vertellen.
Een nabestaande is een familielid van
iemand die de oorlog heeft meegemaakt.
Misschien heb je wel bepaalde vragen die
je hem of haar graag wilt stellen.
Schrijf ze dan maar hieronder op.

Familielid van iemand
die de oorlog heeft
meegemaakt.

OPDRACHTEN BIJ LES 4

Rijssense joden in de oorlog

LESDOELEN:

Aan het einde van de les kun je uitleggen waarom het belangrijk is om **elk jaar de oorlog en slachtoffers te herdenken** en **vrijheid te vieren**. Aan het einde van de les kun je uitleggen waarom jij en alle jonge mensen belangrijk zijn om nu en in de toekomst **in vrijheid te kunnen leven**.

KERNWOORDEN:

Geallieerden, vrijheid, herdenken, antisemitisme, oorlogen, Stolpersteine

*Hier was een huis
waar vaders, moeders
hun kinderen in hun hinkelspel
voor onheil trachten te behoeden*

*Nu ligt er nog één steen
Pas op, kijk uit
val niet*

*maar als u struikelt
kijk en gedenk
die wel gevallen zijn*

JS

STOLPER STEINE

Bovenstaande gedichtje gaat over de zogenoemde Stolpersteine (struikelstenen) die inmiddels al in verschillende landen in Europa liggen. Stolpersteine zijn kleine monumentjes in het trottoir voor de vroegere woonhuizen van Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog door nazi's zijn gedeporteerd, vermoord of tot zelfmoord zijn gedreven vanwege hun geloof, geaardheid of ras. In Rijssen zijn de eerste Stolpersteine gelegd in 2022.

"Tijdens de legging van Stolpersteine op 15 maart 2023 in Rijssen, vertelde Donald Pagrach over zijn grootouders, die destijds in het pand aan de Walstraat woonden waarin nu een eethuisje is gevestigd. Zijn grootouders werden weggevoerd en vermoord in de concentratiekampen in Duitsland. Zij dachten in Rijssen veilig te zijn en gaven daarom het gezin van hun zoon voorrang aan een onderduikadres in Amsterdam. Zodoende overleefden Donald Pagrach en zijn ouders de oorlog. Maar zijn grootouders werden weggevoerd uit Rijssen en kwamen nooit meer terug."

1. Wat maakt het meeste indruk op je na het lezen van deze tekst? Beschrijf dat kort.

2. Voor Joodse familie van onder andere de familie Pagrach zijn Stolpersteine gelegd. Waarom is volgens jou zo belangrijk dat deze Stolpersteine worden gelegd voor de omgekomen mensen?

3. Waarom zal de ontwerper van de Stolpersteine, Gunter Demnig, de naam 'struikelstenen' hebben bedacht?

4. Voor welke Joodse families in Rijssen zijn nog meer Stolpersteine gelegd? Zoek dat eens op en noteer hun familienaam en woonadres hieronder. Je hoeft niet alle voornamen van elk familielid op te schrijven, het gaat om de familienaam.

Familienaam	Woonadres

Lees nu de volgende tekst eens. Dit is een stukje uit de toespraak van Eva de Lange, dochter van les de Lange die tijdens de oorlog aan de Elsenerstraat 72 woonde. Eva was betrokken bij delegging van de Stolpersteine op 2 maart 2022 en 15 maart 2023.

“Door de jaren heen zijn er gelukkig Rijssenaren geweest die de herinnering aan hun joodse medeburgers levend hebben gehouden. Voor mij is dat een troost en het leggen van deze Stolpersteine is ook een teken dat we in deze tijd waarin er zoveel opkomend antisemitisme is (en dan zwijg ik nog maar over alle andere vreselijke dingen), waakzaam moeten blijven.

Ik hoop dat jullie deze traditie van herdenken willen voortzetten. Want alleen zeggen dat zoiets niet meer mag gebeuren is niet voldoende. Wij hebben iedereen gevraagd om hun bloemen te leggen op de plek van de voormalige synagoge hier aan de overkant. Aan jullie, kinderen, hebben we gevraagd, om een roos bij een Stolpersteine te leggen. Dat is niets voor niets want jullie zijn belangrijk voor nu en voor de toekomst.”

HERDENKEN

Herdenken betekent dat we stilstaan bij de vreselijke gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog en bij alle slachtoffers die toen zijn gevallen. Zowel Joden die zijn vermoord, als alle mensen die zich hebben ingezet voor de vrijheid (denk aan soldaten).

5. Eva heeft het over antisemitisme. Wat is dat? Als je het niet weet mag je het opzoeken. Geef daarna 1 of 2 voorbeelden van antisemitisme.

6. Wat zal Eva bedoelen met de zin “.... het leggen van deze Stolpersteine is ook een teken dat we in deze tijd waarin er zoveel opkomend antisemitisme is, waakzaam moeten blijven”?

7. Waarom zijn jullie, kinderen, zo belangrijk voor nu en de toekomst? Probeer dat eens uit te leggen.

WAT IS WAAR?

Kleur het goede antwoord in. Weet je het niet, zoek het dan op internet op.

1. De Amerikaanse, Engelse en Canadese soldaten die ons hebben bevrijd noemen we ook wel **de geallieerden**.
☐ Waar ☐ Niet waar
2. Een Joods meisje dat na de oorlog wereldberoemd is geworden is Anne Frank.
☐ Waar ☐ Niet waar
3. Geen enkele Joodse Rijssenaar heeft de oorlog overleefd.
☐ Waar ☐ Niet waar

Slechts twee minuten

Ter nagedachtenis aan hen die streden
En wisten: mijn dood ligt in 't verschiet
Gedenken wij op 4 mei rond achten
De gevallen strijder die zijn leven liet
En met zijn ontelbaar aantal lotgenoten
Vochten zij en daarom zijn wij nu vrij
Zij vielen, door toedoen van de vijand
Daarom gedenken wij de vierde mei
Zij die de moed tezamen raaptten
En ons bevrijdde van het Duitse juk
Zij vielen naar eer en naar geweten
Ze vochten enkel en alleen voor ons geluk
Daarom mag nimmer worden vergeten
Waarvoor deze strijder zijn leven gaf
Slechts een krans als dank voor deze
Die eeuwig rust in zijn soldatengraf
Slechts twee minuten stil rond achten
Wie gunt hem deze twee minuten niet
Slechts twee minuten in de avonduren
Voor hem, die voor ons, zijn leven niet

Drees

SLECHTS TWE MINUTEN

De laatste zin luidt: "Voor hem, die voor ons, zijn leven liet". Leg in eigen woorden uit wat hiermee bedoeld wordt.

ONDERZOEKS OPDRACHT

RIJSSEN

OP ONDERZOEK UIT...

LESDOELEN:

Aan het einde van de les kun je alles wat je geleerd hebt de afgelopen lessen, **verder uitdiepen, verwerken en presenteren**. Aan het einde van de les kun je de vreselijke gebeurtenissen in Rijssen koppelen aan (inter)nationale gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

KERNWOORDEN:

Jodendom, oorlogsslachtoffers, oorlogsmonumenten, Luistersteen, bombardement Huttenwal, Joodse begraafplaats, straten met Stolpersteine.

De afgelopen lessen heb je van alles geleerd over de Tweede Wereldoorlog in **Rijssen**. Daarbij heb je in het bijzonder geleerd hoe vreselijk zwaar Joden het toen hebben gehad en hoe zij werden gediscrimineerd en vermoord. En dat alleen..... omdat ze Joods waren.

Nadat je al van alles hebt gehoord, gelezen en geleerd hebt, ga je nu zelf op onderzoek uit. Je gaat aan de slag met een onderzoeksopdracht! Tijdens deze onderzoeksopdracht verdiep je je samen met klasgenoten in een onderwerp uit de Tweede Wereldoorlog. Je zoekt van alles uit over dit onderwerp, wat je vervolgens, tijdens een stadswandeling door Rijssen gaat presenteren aan je leerkracht en klasgenoten. Tijdens die stadswandeling komen jullie op verschillende locaties. Elk groepje geeft een presentatie van 5 minuten over een locatie van de rondwandeling. Zo leren jullie nog meer over de Tweede Wereldoorlog, niet alleen in Rijssen, maar ook daarbuiten.

VOORDAT JULLIE BEGINNEN NOG EVEN DIT:

Om jullie onderzoek uit te voeren doorloop je straks stap 1 t/m 6. Tijdens het onderzoek kun je verschillende bronnen gebruiken, zoals:

- A.** informatieboeken op school, thuis of in de bibliotheek.
- B.** verhalen van mensen die veel weten over de Tweede Wereldoorlog. Misschien ken je wel iemand die er veel over weet...
- C.** het internet. De volgende betrouwbare websites kun je bijvoorbeeld goed gebruiken:
 - www.canonvannederland.nl
 - <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/twente/rijssen>
 - www.tracesofwar.nl
 - <https://www.joodsmonument.nl/>
 - <https://www.stolpersteine-rijssen.nl/>
 - <https://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/>
 - <https://www.4en5mei.nl/educatie/primair-onderwijs/4-en-5-mei-denkboek>
 - www.wikikids.nl/Tweede_Wereldoorlog
 - www.schooltv.nl/link/tijdlijn-tweede-wereldoorlog
 - www.annefrank.org/nl

Zoek je op het internet? Dan kun je natuurlijk de hele vraag invoeren, maar misschien levert dat niet de gewenste resultaten op. Wat zijn belangrijke woorden of onderwerpen in de vraag?

Typ één of enkele van deze woorden maar eens in. Dit noemen we zoektermen. Probeer steeds gebruik te maken van meerdere websites (die hierboven genoemd zijn), zodat je gevonden informatie met elkaar kunt vergelijken en samenvoegen. Zo krijg je een zo goed mogelijk antwoord op jullie vraag.

Tot slot: Probeer taken te verdelen zodat iedereen één of enkele vragen gaat onderzoeken en een duidelijke taak heeft tijdens de presentatie.

AAN DE SLAG? DOORLOOP DAN DE VOLGENDE 6 STAPPEN:

1. Kies de foto's uit **bijlage 1** die jullie het meest aanspreken of waarvan je denkt: daar wil ik meer over weten! Het kan ook zijn dat jullie leerkracht aangeeft welke foto's jullie gaan onderzoeken.

2. Wat hebben deze foto's met de **Tweede wereldoorlog in Rijssen** te maken? Zoek dat uit en bepaal wat volgens jullie het meest belangrijk of interessant is om straks tijdens de presentatie te vertellen en presenteren. Maak goed gebruik van verschillende bronnen die op de vorige pagina zijn genoemd.

TIPS

Je leerkracht geeft je enkele aanwijzingen die met jullie onderwerp te maken hebben.

3. Zoals je weet was de oorlog niet alleen in Rijssen maar in heel Nederland en in grote delen van de wereld. Wat kun je nog meer over jullie onderwerp vertellen als je verder kijkt dan alleen Rijssen? Om je te helpen krijg je van je leerkracht enkele aanwijzingen die alles met jullie onderwerp te maken hebben. Ook nu kun je weer goed gebruik maken van de verschillende bronnen die je kunt vinden op de vorige pagina.

Vervolg **AAN DE SLAG? DOORLOOP DAN DE VOLGENDE 6 STAPPEN:**

4. Waarom is het vandaag de dag nog steeds belangrijk dat jullie onderwerp aandacht krijgt en besproken wordt?

5. Hebben jullie alle antwoorden op de vragen uit stap 2, 3 en 4 verkregen? Dan mag je aan de slag met het maken van de presentatie tijdens de standswandeling.

Hoe? Dat bepalen jullie zelf! Denk bijvoorbeeld aan een muurkrant, verslag, reportage, informatiefolder. Kies samen dus de **vorm** waarin jullie alle gevonden informatie straks gaan vastleggen. Probeer naast

tekst ook beeldmateriaal (foto's, plaatjes, eventueel video's) te gebruiken om de informatie duidelijk en mooi te presenteren.

Beelden maken je verhaal vaak mooier en ook duidelijker. En daarnaast kun je er bijvoorbeeld ook voor kiezen om bepaalde informatie in een gedicht, verhaal of lied te beschrijven. Wees creatief en probeer het zo mooi en duidelijk mogelijk te doen.

VORM:

MUURKRANT?

VERSLAG?

REPORTAGE?

INFORMATIEFOLDER?

...

6. Is alle informatie vastgelegd? Zijn jullie tevreden, of moet er nog wat worden aangevuld of aangepast? **Klaar? Geweldig!** Jullie hebben je goed verdiept in het thema! Als laatste gaan jullie nu de presentatie voorbereiden. Wie doet wat? Overleg dit met elkaar en zorg dat iedereen een taak heeft bij de presentatie straks.

LET OP:

De presentatie mag slechts 5 minuten duren. Dat is niet heel lang, dus denk goed na wat jullie willen presenteren.

OPDRACHTEN BIJ LES 5

Stadswandeling en afsluiting

DATE / / OM OT OW OT OF OS OS NOTES

LESDOELEN:

Aan het einde van de les kun je uitleggen wat huidige locaties, gebouwen en monumenten in Rijssen te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog vroeger. Aan het einde van de les kun je op basis van alle lessen en presentaties, vertellen dat vrijheid een groot goed is dat we moeten koesteren en waar we samen verantwoordelijk voor zijn.

KERNWOORDEN:

Jodendom, oorlogsslachtoffers,
oorlogsmonumenten, Walkerk,
Luistersteen, bombardement
Huttenwal, Joodse begraafplaats,
straten met Stolpersteine.

WO II IN RIJSSEN

STADSWANDELING
Veel plezier en succes!

Deze les staat in het teken van de stadswandeling. Samen met je klas wandelen jullie de route door Rijssen die langs allerlei plekken gaat die aan de oorlog herinneren. Tijdens de route geeft telkens één groepje een presentatie bij een bepaald(e) locatie, monument of gebouw.

**Jouw groepje dus ook,
veel plezier en succes!**

Elsenerstraat

BIJLAGE 1 FOTO'S

1

Synagoge

Muur van de Synagoge

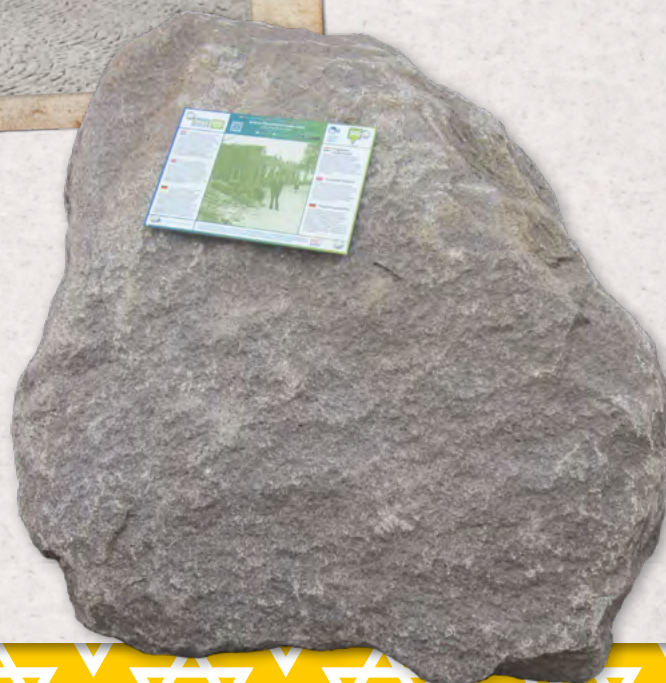

Nr. Persoon

- Henrik ter Steege,
3 december 1910 / 26 maart 1945
- Gerrit Jan Voortman,
31 mei 1932 / 26 maart 1945
- Gerrit Voortman,
30 maart 1934 / 26 maart 1945
- Gerritdina Voortman,
7 oktober 1936 / 26 maart 1945
- Berend Voortman,
23 mei 1941 / 26 maart 1945
- Berend Voortman,
3 mei 1902 / 26 maart 1945
- Johanna Hendrika Lohuis,
25 april 1942 / 14 april 1945
- Derk Jan Seppenwoolde,
31 december 1884 / 7 april 1945
- Jan Wessels,
14 mei 1914 / 26 maart 1945
- Antonie Schooten,
1 maart 1917 / 26 maart 1945
- Jan Hendrik Dommerholt,
4 november 1917 / 8 maart 1945
- Jan Christiaan de Bruin,
23 januari 1896 / 8 maart 1945
- Jan Zandvoort,
20 februari 1894 / 8 maart 1945
- Hendrik Jan Schapink,
28 mei 1919 / 10 mei 1940

BIJLAGE 1 FOTO'S

3

BIJLAGE 1 FOTO'S

4

BIJLAGE 1 FOTO'S

5

Elsenerstraat

Walstraat

BOEKEN TIPS

Ben je na deze lessen over de Tweede Wereldoorlog en Holocaust geïnteresseerd geraakt om nog meer te horen en lezen over de oorlog?

Dan zijn de volgende boeken vast interessant voor jou! Misschien mag je wel een boek kopen van je vader of moeder, maar grote kans dat de bibliotheek ze ook uitleent en misschien kun je een boek lenen van een vriend, vriendin, familielid of kennis.

-
- *Kinderen met een ster* (Martine Letterie)
 - *Hoe fel de zon ook scheen* (Arend van Dam)
 - *Buiten is het oorlog. Anne Frank en haar wereld* (Janny van der Molen)
 - *Een aap op de wc* (Joukje Akveld)
 - *Ons kasteel aan zee* (Lucy Strange)
 - *Toen het oorlog was* (Annemiek de Groot, Roos Jans, Juul Lelieveld en Liesbeth Rosendaal)
 - *Ik kan nog steeds niet vliegen* (Anna Woltz)
 - *De oorlog die mijn leven redde* (Kimberley Brubaker Bradley)
 - *De oorlog die ik eindelijk won* (opvolger van: *De oorlog die mijn leven redde*).
 - *Een meisje op Schindlers's list* (Rena Finder en Joshua M. Greene)
 - *Groeten van Leo. Een kind in kamp Westerbork* (Martine Letterie)
 - *Mijn naam is Anne. Dagboekbrieven van Anne Frank* (Anne Frank).
 - *Alleen beer mocht mee. Het waargebeurde verhaal van een meisje in oorlogstijd* (Vivian den Hollander).
 - *Wie niet weg is wordt gezien* (Ida Vos).

COLOFON

Omdat ik Joods was...
is een project van de
gemeente Rijssen-Holten
en ViaVie Welzijn.

REALISATIE: Marieke Ontwikkelt

EDUCATIEF ONTWERP EN TEKSTEN:
Marieke ten Berge - ten Voorde

VORMGEVING: Inge Lub, Ingeving

MET DANK AAN: Samenwerkende
erfgoedorganisaties Rijssen-Holten
op het gebied van de Tweede Wereld-
oorlog, Educatiecommissie Rijssens
Museum, Cultuurcoach ViaVie Welzijn
Rijssen-Holten en leerkrachten van de
Willem-Alexanderschool, Beatrixschool,
De Ronde Maat, Haarschool en
Reggesteyn in Rijssen.

©Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd en/of openbaar worden gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm
of op welke andere wijze en/of door wel ander
medium ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de projecteigenaar.

Omdat ik Joods was...

EEN LESSENSERIE OVER **JOODSE, RIJSSENSE FAMILIES** DIE TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG TE MAKEN KREGEN MET DE VERSCHRIKKELIJKE HOLOCAUST.

